অধ্যায় ১ ঃ মনু

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ মনুৰ ৰাজনৈতিক চিন্তা

১.৩.১ মনু আৰু মনুস্মৃতি

১.৩.২ সামাজিক শৃংখলা সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণা

১.৩.৩ ৰজা আৰু ৰজাৰ কর্তব্য সম্পর্কে ধাৰণা

১.৩.৪ দণ্ড অথবা শক্তি প্রয়োগকাৰী কর্তৃত্বৰ তত্ত্ব

১.৩.৫ ন্যায়িক প্রশাসনৰ বিষয়ে ধাৰণা

১.৩.৬ মনুৰ চৰকাৰৰ তত্ত্ব

১.৩.৭ আন্তঃপ্রাদেশিক সম্পর্ক আৰু বৈদেশিক নীতি সন্দর্ভত মনুৰ ধাৰণা

১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৫ অধিক জানিবলৈ

১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনিঃ

- ৰজা আৰু ৰজাৰ কর্তব্য সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব
- চৰকাৰ আৰু ইয়াৰ কার্য নীতি তথা মূলনীতি সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণা পৰীক্ষা কৰিব পাৰিব
- শক্তি প্রয়োগকাৰী কর্তৃত্ব আৰু ন্যায়িক প্রশাসন সন্দর্ভত থকা মনুৰ ধাৰণা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- আন্তঃপ্রাদেশিক সম্পর্ক আৰু বৈদেশিক নীতি সন্দর্ভত মনুৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক চিন্তা জগতত মনু আৰু কৌটিল্যই অতি গুৰুত্বপূর্ণ স্থান দখল কৰি আছে। প্রাচীন ভাৰতৰ এই দুগৰাকী মহান চিন্তাবিদে ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ বিকাশ আৰু সমৃদ্ধিত উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছে। কেৱল ৰাজনীতিয়েই নহয়, এই দুগৰাকী স্বনামধন্য চিন্তাবিদে সমসাময়িক সমাজৰ মানুহৰ জীৱনত প্রভাৱ পেলোৱা প্রায় সকলো দিশতে নিজস্ব মতামত আৰু পৰামর্শৰ বহুমূলীয়া বৰঙণি আগবঢ়াই থৈ গৈছে। মহান ভাৰতীয় ঋষি মনুক মানৱ সভ্যতাৰ প্রাচীনতম আইন প্রস্তুতকাৰী বুলি গণ্য কৰা হয়।

১.৩ মনুৰ ৰাজনৈতিক চিন্তা

প্রাচীন ভাৰতৰ মানুহ, সমাজ, ৰাষ্ট্র, চৰকাৰ আৰু অর্থনীতি বিষয়ৰ মৌলিক দর্শনৰ স্রষ্টা হ'ল মহান ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক দার্শনিক মনু। সেয়েহে, মনুক প্রাচীন ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ পিতৃ বুলি অভিহিত

কৰা হয়। দৰাচলতে পৌৰাণিকভাৱে মনুক মানৱ জাতিৰ পিতৃ আৰু প্ৰথমগৰাকী আইন প্ৰণয়নকাৰী বুলি কোৱা হয়। তলৰ শাখা সমুহত আমি ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ বিকাশত মনুৰ অৱদান সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম।

১.৩.১ মনু আৰু মনুস্মৃতি

মনুৰ দ্বাৰা ৰচিত *মনুস্মৃতি* হ'ল ৰাষ্ট্ৰ, চৰকাৰ, ৰজা, মন্ত্ৰী পৰিষদ, বৈদেশিক নীতি, অৰ্থনীতি আৰু প্ৰাচীন ভাৰতৰ সামৰিক নীতিৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় সম্বলিত সবাতোকৈ উল্লেখযোগ্য প্ৰাচীনতম শাস্ত্ৰ। মনুৰ সবাতোকৈ মহান বৰঙণি হ'ল আইনক ধৰ্ম হিচাপে বিবেচনা কৰাৰ ধাৰণাটো। মনুৰ সবাতোকৈ উল্লেখযোগ্য আৰু অনন্য গ্ৰন্থখন হ'ল *মনুস্মৃতি*। মনুস্মৃতিত মুঠ ১২টা অধ্যায় আছে। অধ্যায়বোৰত মানৱ জাতিৰ সৃষ্টি, সমাজ, ধৰ্ম, অৰ্থনীতি আৰু প্ৰাচীন ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়াৰ বিষয়ে বিস্তৃত বিৱৰণ আছে।

১.৩.২ সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কে মনুৰ ধাৰণা

মনুৱে সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কে তেওঁৰ ধাৰণা *মনুস্মৃতিত* ব্যক্ত কৰিছে। তেওঁ মানুহক চাৰিটা ভিন্ ভিন্ জাতি বা বৰ্ণত ভগাই এক সামাজিক শৃংখলা গঠনৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল। মনুৰ মতে মানুহৰ বৰ্ণকেইটা হ'ল— ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য আৰু শূদ্ৰ। মনুৰ মতে ভগৱানে সমাজখন সুচাৰুৰূপে পৰিচালনা কৰাৰ বাবে এই চাৰি বৰ্ণৰ মানুহ সৃষ্টি কৰিছে। মনুই আগবঢ়োৱা সামাজিক শৃংখলা মতে মানুহে নিজ নিজ বৰ্ণ অনুসৰি কাম-কাজ আৰু দায়িত্ব পালন কৰে। আন অৰ্থত মনুৱে কৰ্মভিত্তিক বিশেষ ব্যুৎপত্তি আৰু শ্ৰমৰ শ্ৰেণীবিভাজনৰ কথা কৈছিল। তেওঁ এই শৃংখলাটোৰ নাম দিছিল বৰ্ণাশ্ৰম ধৰ্ম (Varnashrama Dharma)। সমাজৰ চাৰিওটা বৰ্ণৰে একোটাকৈ বিশেষ আৰোপিত গুণ আছিল। যেনে— ব্ৰাহ্মণসকল আছিল 'সত্ব'ৰ প্ৰতিনিধি। 'সত্ব' মানে হ'ল জ্ঞান। সেয়েহে তেওঁলোকৰ কাম আছিল অধ্যয়নৰ জৰিয়তে জ্ঞান আহৰণ কৰা। ৰজা আৰু সৈন্য-সামন্তৰে ক্ষত্ৰিয় বৰ্ণটো গঠিত হৈছিল। তেওঁলোকে ক্ষমতা আৰু শাৰীৰিক শক্তিক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল। তেওঁলোকৰ প্ৰধান কাম আছিল ৰাষ্ট্ৰ, ৰজা আৰু প্ৰজাক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা। বৈশ্য আৰু শূদ্ৰসকলে তামসিক গুণৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল বৈষয়িক সন্তুষ্টি। এই বৰ্ণ দুটাই বৈষয়িক লাভালাভ অৰ্জনৰ বাবে চেষ্টা কৰিছিল আৰু কঠোৰ শ্ৰম কৰিছিল। মনুৱে তেওঁৰ সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কীয় ধাৰণাৰ জৰিয়তে ব্ৰাহ্মণসকলক সমাজত সৰ্বোচ্চ আৰু শূদ্ৰসকলক সৰ্বনিম্ন স্থান প্ৰদান কৰিছিল।

সামাজিক শৃংখলাৰ বিষয়ে নিজৰ মতামত আলোচনা কৰাৰ সময়ত মনুৱে কৈছিল যে জীৱনৰ চাৰিটা উদ্দেশ্য (ends) আছে— ধৰ্ম (ধৰ্মপৰায়ণতা), অৰ্থ (সম্পত্তি), কাম (কামনা-বাসনা আৰু সন্তুষ্টি) আৰু মোক্ষ (নিৰ্বাণ)। মনুৱে প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰ আয়ুস এশ বছৰ ধৰিছিল আৰু এই আয়ুসক চাৰি ভাগত ভগাই চাৰিটা পৰ্যায় অথবা চাৰিখন আশ্ৰমৰ অধীন কৰিছিল। এই চাৰিটা পৰ্যায় অথবা আশ্ৰম হ'ল— ব্ৰহ্মচাৰ্য, গাৰ্হস্থ্য, বানপ্ৰস্থ আৰু সন্যাস। জীৱনৰ প্ৰথম পৰ্যায় ব্ৰহ্মচাৰ্যৰ কালছোৱাত মানুহে সংযমী (অবিবাহিত হৈ) জীৱন-যাপন কৰি জ্ঞান আহৰণ কৰিছিল। তাৰ পিছত মানুহ বিবাহপাশত আৱদ্ধ হৈ গাৰ্হস্থ্য পৰ্যায়ত প্ৰৱেশ কৰিছিল। গাৰ্হস্থ্য পৰ্যায়ৰ পিছত মানুহ বানপ্ৰস্থ পৰ্যায়ত প্ৰৱেশ কৰিছিল। এই পৰ্যায়ত মানুহে পাৰ্থিৱ জীৱন ত্যাগ কৰি ঘৰৰ পৰা গৈ হাবি-বনত বাস কৰিছিল আৰু ধ্যানত মগ্ন হৈছিল। শেষ পৰ্যায়ত মানুহে সন্যাস গ্ৰহণ কৰি পাৰ্থিৱ লাভ আৰু আকাংক্ষাৰ পৰা মুক্ত হৈ শুদ্ধ শৰীৰ আৰু মনৰ গৰাকী হৈছিল।

মনুৰে আগবঢ়োৱা সামাজিক শৃংখলাটোৰ আধাৰ আছিল শ্ৰমৰ বিভাজন। তেওঁ নিম্ন বৰ্ণৰ মানুহক উচ্চ বৰ্ণৰ মানুহৰ বৃত্তি ল'বলৈ বাৰণ কৰিছিল। মনুৰে বিশ্বাস কৰিছিল যে অইনৰ কৰ্তব্য ত্ৰুটিপূৰ্ণভাৱে কৰাতকৈ নিজৰ কৰ্তব্য নিখুঁতভাৱে কৰাটো উত্তম। সমাজত নাৰীৰ স্থান সম্পৰ্কত মনুৰ দৃষ্টিভংগী মতে নাৰীৰ হাতত বিশাল দায়িত্বভাৰ অৰ্পণ কৰা হৈছে যদিও এই দায়িত্ব ঘৰৰ চাৰিসীমাৰ ভিতৰতে সীমাবদ্ধ। তেওঁ সমাজত নাৰীক স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ পক্ষপাতী নাছিল। অৱশ্যে নাৰীৰ উচিত যত্ন ল'ব লাগে বুলি মনুৰে মত প্ৰকাশ কৰিছিল।

সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কে মনুৰ ধাৰণাক বিভিন্ন দিশৰ পৰা সমালোচনা কৰা হয়। ইয়াৰে দুটামান সমালোচনা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কে মনুৰে আগবঢ়োৱা ধাৰণাই মানুহৰ মাজত গুৰুতৰ অসমতাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। তেওঁৰ মানুহক বিভিন্ন বৰ্ণত ভাগ কৰা পদ্ধতিয়ে সামাজিক অসমতা আৰু অন্যায়ৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।
- সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কে মনুৰে আগবঢ়োৱা ধাৰণাত নাৰীক সমাজত নিম্নস্থান দিয়া হৈছে বুলিও সমালোচনা কৰা হয়। নাৰীক স্বাধীনতা দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰি মনুৰে তেওঁলোকক পুৰুষৰ তলতীয়া কৰি পেলাইছিল।

১.৩.৩ ৰজা আৰু ৰজাৰ কৰ্তব্য সম্পৰ্কে মনুৰ ধাৰণা

ৰজা আৰু ৰজাৰ কৰ্তব্য সম্পৰ্কে মনুৰ ধাৰণা *মনুস্মৃতিত* লিপিবদ্ধ কৰা আছে। মনুৰ মতে ৰজা নামৰ অনুষ্ঠানটোৰ স্ৰষ্টা হ'ল ঈশ্বৰ। যম, ইন্দ্ৰ, বৰুণ আৰু কুবেৰৰ দৰে ভগৱানৰ ঐশ্বৰিক অংশৰ দ্বাৰা ৰজাৰ সৃষ্টি হয়। মনুৰ মতে অনৈক্য, অবিশ্বাস আৰু দ্বন্দ্ব-খৰিয়াল পৰিবেশৰ পৰা মানুহক ৰক্ষা আৰু সহায় কৰিবলৈ ভগৱান ব্ৰহ্মাই ৰজাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। মনুৰে কৈছে যে ৰজা সমাজৰ সৰ্বোচ্চ ক্ষমতাৰ অধিকাৰী। ৰজাৰ আদেশ আৰু কৰ্তৃত্ব সকলোৱে মানি চলিব লাগে কাৰণ ৰজাই ঈশ্বৰৰ নিৰ্দেশ অনুসৰি কাম কৰে। *মনুস্মৃতিত* ইয়াকো কোৱা হৈছে যে আনকি এজন নাবালক ৰজাকো কোনেও অসন্মান কৰিব নালাগে। ৰজাৰ বাক্যক আইন বুলি মনা উচিত। *মনুস্মৃতিৰ* এই মতামত প্ৰাচীন ধৰ্মশাস্ত্ৰবোৰৰ বিপৰীত। প্ৰাচীন ধৰ্মশাস্ত্ৰবোৰে ব্ৰাহ্মণসকলৰ তুলনাত ৰজাক নিম্নস্থান দিছিল। এইখিনিতে এটা উল্লেখযোগ্য কথা হ'ল এয়ে যে মনুৰে ৰজাৰ মহান গুণৰাজি আৰু বেদজ্ঞানৰ ওপৰত অধিক জোৰ দিছিল। মনুৰ মতে ৰজাৰ গাত থাকিবলগীয়া গুণ দুটামান হ'ল— ৰজা সুপ্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত, নিয়মানুৱৰ্তী আৰু আত্মসংযমী হ'ব লাগে।

ৰজাৰ কৰ্তব্য ব্যাখ্যা কৰি মনুৰে কৈছে যে ৰজা এজনে 'সকলো মানুহৰ প্ৰতি পিতৃৰ দৰে আচৰণ কৰিব লাগে' আৰু সকলোকে সন্তুষ্ট কৰিব লাগে। ৰজাই প্ৰজাৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱন নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে। ৰজাই প্ৰজাক সকলো সম্ভাব্য বৈদেশিক আগ্ৰাসনৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব লাগে। দেশৰ চাৰি সীমাৰ ভিতৰত আইন-শৃংখলা বৰ্তাই ৰখাটোও ৰজাৰ কৰ্তব্য। তেওঁ নিজৰ দেশখন চো�ৰ-ডকাইতৰ পৰা মুক্ত কৰি ৰাখিব লাগে আৰু প্ৰজাৰ জীৱন তথা ব্যক্তিগত সম্পত্তি সুৰক্ষিত কৰি ৰাখিব লাগে। ৰজাই জনসম্প্ৰদায়ৰ অৰ্থনৈতিক জীৱনো নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে। ৰজাৰ অৰ্থনৈতিক কৰ্তব্য সম্পৰ্কে মনুৰ ধাৰণা হ'ল— ৰজাই পণ্য সামগ্ৰীৰ মূল্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰা উচিত, ব্যৱসায়-বাণিজ্য আৰু কৃষিক উদ্‌গণি যোগোৱা উচিত আৰু ৰাষ্ট্ৰলৈ অহা

ব্যৱসায়ী-বণিকক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিব লাগে। মনুৰ মতে ৰজাৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কৰ্তব্যটো হ'ল সকলো ধৰণৰ সম্ভাব্য অন্যায়-অনিয়মৰ পৰা প্ৰজাক ৰক্ষা কৰা। সেয়েহে মনুৱে কৈছিল যে এই সমস্যাজৰ্জৰ পৃথিৱীত নিয়মানুৱৰ্তিতা আৰু শৃংখলা স্থাপন কৰিবলৈ ভগৱানে ৰজাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। সকলো বৃত্তিৰ লোকেই ৰাষ্ট্ৰৰ তদাৰকৰ অধীন হ'ব লাগে। মনুৰ মতে ৰজাই ৰক্ষক আৰু শাস্তি প্ৰদানকাৰী দুয়োটাৰে ভূমিকা পালন কৰিব লাগে। প্ৰজাক সকলো ধৰণৰ সংঘাত আৰু সমস্যাৰ পৰা ৰক্ষা কৰা তথা প্ৰজাৰ কল্যাণৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰা হ'ল ৰজাৰ কৰ্তব্য। এই কৰ্তব্যবোৰ সুচাৰুৰূপে পালন কৰিবলৈ ৰজা এগৰাকী জ্ঞানী, ন্যায়পৰায়ণ, বিনম্ৰ তথা সন্তুষ্ট, কামনা-বাসনা আৰু সম্পত্তিৰ পৰা সৃষ্ট সকলো ধৰণৰ বদ্‌গুণৰ পৰা মুক্ত হ'ব লাগিব।

W অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ *মনুস্মৃতিত* মুঠ ..... টা অধ্যায় আছে। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ মনুৱে মানুহক কিমানটা জাতিত বিভক্ত কৰিছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ মনুৱে ৰাষ্ট্ৰৰ ঐশ্বৰিক উৎপত্তিত বিশ্বাস কৰিছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

.....

১.৩.৪ দণ্ড অথবা শক্তি প্ৰয়োগকাৰী কৰ্তৃত্বৰ তত্ত্ব

দণ্ড অথবা শক্তি প্ৰয়োগকাৰী কৰ্তৃত্বৰ তত্ত্বটো হ'ল মনুৰ দ্বাৰা সৃষ্ট আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা। দণ্ড মানে হ'ল শাস্তি। ৰজাৰ সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃত্বক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিবলৈকে মনুৱে দণ্ডৰ সূত্ৰটো উল্লেখ কৰিছিল। মনুৱে জোৰ দি কৈছিল যে ব্যক্তিগত সুৰক্ষা সুনিশ্চিত কৰাৰ লগতে সামাজিক শৃংখলা বৰ্তাই ৰাখিবলৈ দণ্ডৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে। মনুৰ মতে দণ্ডৰ আধাৰতে ৰজাই ৰাজ্য শাসন কৰা উচিত। ই তেওঁক প্ৰজা আৰু আইন (ধৰ্ম) উভয়কে ৰক্ষা কৰাত সহায় কৰিব। মনুৰ মতে দণ্ডৰ সৈতে সদায় আইন জড়িত থাকিব লাগে। দণ্ডৰ ভয়ে মানুহক শুদ্ধ পথেৰে চলিবলৈ বাধ্য কৰাব পাৰে। মনুৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে দণ্ডৰ সহায়ত মানুহক নিজৰ কৰ্তব্য আৰু দায়িত্ব সম্পৰ্কে সজাগ কৰি তুলিব পৰা যায়। ৰজা হ'ল দণ্ড বলবৎকাৰী কৰ্তৃত্ব। ব্যক্তিগত সুৰক্ষা সুনিশ্চিত কৰাত ৰজাৰ দণ্ড প্ৰয়োগৰ পন্থাই মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। সেয়েহে সত্যবাদিতা, জ্ঞান আদিৰ দৰে সদ্‌গুণবোৰে এগৰাকী ৰজাক প্ৰজাৰ ওপৰত দণ্ড প্ৰয়োগ কৰাৰ যোগ্যতা প্ৰদান কৰে। মনুৱে কৈছে যে ৰজাই প্ৰয়োগ কৰা দণ্ডৰ সৈতে যুক্তিযুক্ততা, জ্ঞান আৰু সত্যবাদিতা আদি যুক্ত হৈ থাকিলে ই ধৰ্ম অথবা আইনৰ সমান হয়।

১.৩.৫ ন্যায়িক প্ৰশাসনৰ বিষয়ে ধাৰণা

মনুৱে সমাজত সৰ্বাত্মক ন্যায় বিৰাজ কৰা কথাটো সমৰ্থন কৰিছিল। তেওঁৰ মতে ৰজা অত্যন্ত সুস্থিৰ আৰু নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে, তেতিয়াহে ৰজাই ৰাজ্যত ন্যায় প্ৰতিষ্ঠা কৰিব পাৰিব। মনুৱে ইয়াকো

কৈছিল যে ৰজাই নিজে ন্যায়িক আদালতৰ সভাপতিত্ব কৰিব লাগে। ন্যায় প্ৰদানৰ সময়ত জ্ঞানী ব্ৰাহ্মণ আৰু বিজ্ঞ মন্ত্ৰী পৰিষদে ৰজাক সহায় কৰিব লাগে। ৰজাই সদায় মন্ত্ৰী পৰিষদৰ মতামতক সন্মান জনাব আৰু অনুসৰণ কৰিব লাগে। যদিও এখন ৰাজ্যত ৰজাই সৰ্বেসৰ্বা আৰু সকলো ধৰণৰ সিদ্ধান্ত কাৰ্যকৰী কৰাৰ ক্ষমতা তেওঁৰ ওপৰতে ন্যস্ত থাকে, তথাপিও তেওঁ মন্ত্ৰী-পৰিষদৰ সৈতে আলোচনা কৰিহে সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে। ৰজাৰ অনুপস্থিতিত এগৰাকী বিজ্ঞ ব্ৰাহ্মণক ন্যায়াধীশ পাতিব লাগে। ৰজাই যদিও ন্যায় কাৰ্যকৰীকৰ্তাৰ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে, তথাপিও মনুৰ মতে ৰজাও কেতিয়াবা জৰিমণাৰ যোগ্য হ'ব পাৰে। মনুৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰজাৰ জৰিমনা সাধাৰণ প্ৰজাতকৈ হাজাৰ গুণ অধিক হোৱা উচিত। 'ৰজাৰ বাবে নীতি-নিয়ম'ৰ মতে নীতি-সূত্ৰসমূহত ৰজাৰ ক্ষমতা আৰু কৰণীয়সমূহ লিপিবদ্ধ কৰা আছে। অৰ্থাৎ, মনুৰ মতে ৰজাই সাংবিধানিক মূৰব্বী হিচাপে দায়িত্বশীল ভূমিকা পালন কৰিব লাগে আৰু মন্ত্ৰী-পৰিষদৰ সিদ্ধান্তক সদায় সন্মান জনাব লাগে।

১.৩.৬ মনুৰ চৰকাৰৰ তত্ত্ব

মনুৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে শাসক হ'ল প্ৰশাসনৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ একক। মনুৱে ৰজাক বেদে কৈ যোৱাৰ দৰে ব্ৰাহ্মণৰ পৰামৰ্শ অনুসৰণ কৰিবলৈ কৈছিল। ৰজাই অবিৰতভাৱে উপাসনা কৰিব লাগে আৰু পৰমাত্মাৰ জ্ঞান আহৰণ কৰিব লাগে। ৰজাই নিজৰ ইন্দ্ৰিয় আৰু প্ৰবৃত্তিসমূহৰ ওপৰত বিজয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ অহোপুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগে। তেতিয়াহে তেওঁ প্ৰজাক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব। ৰজা হ'ল প্ৰজাৰ ৰক্ষক আৰু সকলোৱে ৰজাৰ কথা মানি চলিব লাগে। মনুৱে ৰজাৰ মন্ত্ৰীপৰিষদৰ লগতে ৰাজ প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িত আন বিষয়াসকলৰ ভূমিকা সম্পৰ্কেও নিজৰ মতামত আগবঢ়াইছে। মনুৰ মতে ৰাজ প্ৰশাসন সুচাৰুৰূপে চলাই নিবলৈ ৰজাক মন্ত্ৰীপৰিষদ, বিষয়াবৰ্গ আৰু সৈন্যবাহিনীয়ে সহায় কৰা উচিত। মনুৱে বিষয়াবৰ্গক বিভিন্ন শিতানত ভাগ কৰিছে, যেনে— বিষয়া, ৰাষ্ট্ৰদূত আৰু প্ৰশাসনিক বিভাগবোৰৰ তত্ত্বাৱধায়ক। চৰকাৰী কাম-কাজৰ জটিলতা আৰু সমস্যাবোৰৰ ওপৰত আলোকপাত কৰি মনুৱে ৰাষ্ট্ৰ এখনত মাত্ৰ এগৰাকী ব্যক্তিৰ শাসন যে অসম্ভৱ সেই কথা উল্লেখ কৰি থৈ গৈছে। সেয়েহে তেওঁ চৰকাৰৰ প্ৰতিটো বিভাগ পৃথকে পৃথকে চোৱা-চিতা কৰিবলৈ উচ্চ পদবীধাৰী বিষয়া নাইবা মন্ত্ৰী নিয়োগ কৰিবলৈ গোঁহাৰি জনাইছিল। চৰকাৰৰ তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰাৰ সময়ত মনুৱে ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বিষয়েও উল্লেখ কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত তেওঁ স্থানীয় চৰকাৰৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে মত আগবঢ়াইছিল। এনে চৰকাৰত গাঁৱৰ মূৰব্বীক ক্ষমতা অৰ্পণ কৰা হৈছিল। অৱশ্যে তদাৰক আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ চূড়ান্ত ক্ষমতা ৰজাৰ হাততেই আছিল।

মনুৰ চৰকাৰৰ তত্ত্ব মতে, নিয়ন্ত্ৰণ কৰ্তৃত্বৰ অধিকাৰী সৈন্যবাহিনী আছিল মন্ত্ৰীপৰিষদ আৰু ৰাজহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। আনহাতে ৰাজ্য ৰজাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। যুদ্ধ আৰু শান্তি নিৰ্ভৰশীল আছিল ৰাষ্ট্ৰদূতৰ ওপৰত। স্থানীয় চৰকাৰৰ সৰ্বোচ্চ একক আছিল গাঁও। প্ৰতিখন গাঁৱতে একোগৰাকী মুখীয়াল থকাটো বাঞ্ছনীয় আছিল। স্থানীয় চৰকাৰৰ বিশাল এলেকাবোৰ (higher areas) দহ, বিশ, এশ অথবা হাজাৰখন গাঁৱ লগলাগি গঠিত হৈছিল। সামগ্ৰিকভাৱে স্থানীয় চৰকাৰ এখনক ৰাজ্য প্ৰশাসনৰ মুখ্যালয়ত একোগৰাকী ভাৰপ্ৰাপ্ত মন্ত্ৰীৰ কৰ্তৃত্বৰ অধীনত ৰখা হৈছিল।

১.৩.৭ আন্তঃ প্ৰাদেশিক সম্পৰ্ক আৰু বৈদেশিক নীতি সন্দৰ্ভত মনুৰ ধাৰণা

আন্তঃপ্ৰাদেশিক সম্পৰ্ক আৰু বৈদেশিক নীতি আলোচনা কৰি মনুৱে কৈছিল যে যিকোনো

ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ লক্ষ্য ৰাষ্ট্ৰখনৰ সম্পূৰ্ণ সুৰক্ষা সুনিশ্চিত কৰাটো হোৱা উচিত। মনুৱে ছয় ধৰণৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰয়োগৰ কাৰ্যবিধি উল্লেখ কৰি থৈ গৈছে। মনুৰ মতে, প্ৰথম নীতি অনুসৰি ভৱিষ্যত লাভালাভ আৰু প্ৰভুত্ব অৰ্জনৰ বিষয়ে সুনিশ্চিত হ'লে ৰজাই শান্তিৰ প্ৰস্তাৱ প্ৰেৰণ কৰিব লাগে। দ্বিতীয় নীতি অনুসৰি শত্ৰুক পৰাজিত অথবা দমন কৰিব পৰাকৈ নিজকে শক্তিশালী বুলি ভাবিলে ৰজাই যুদ্ধ কৰা উচিত। তৃতীয়তে, যেতিয়া ৰজাৰ নিজৰ সৈন্যবাহিনীয়ে তেওঁৰ প্ৰতি সম্পূৰ্ণ আনুগত্য প্ৰকাশ কৰে আৰু তুলনামূলকভাৱে শত্ৰুপক্ষতকৈ শ্ৰেষ্ঠ তেতিয়া ৰজাই শত্ৰুৰ বিপক্ষে আগবাঢ়ি যাব লাগে। চতুৰ্থ নীতি মতে, ৰজা যেতিয়া ৰথ আৰু সৈন্যবাহিনী দুয়োটা বিভাগতে দুৰ্বল হয় তেতিয়া তেওঁ নিৰপেক্ষ ভূমিকা পালন কৰা উচিত। পঞ্চম নীতি অনুসৰি ৰজাই যেতিয়া উপলব্ধি কৰে যে তেওঁৰ শত্ৰুপক্ষ সকলো দিশৰ পৰা শক্তিশালী তেতিয়া তেওঁ নিজৰ সৈন্যবাহিনীক বিভিন্ন ভাগত বিভক্ত কৰি ল'ব লাগে। সৰ্বশেষ নীতিটো হ'ল— ৰজাই যেতিয়া শত্ৰুপক্ষৰ হাতত অতি সহজে আক্ৰান্ত আৰু পৰাজিত হ'ব বুলি আগতীয়াকৈ গম পায় তেন্তে কোনো সমৃদ্ধিশালী আৰু শক্তিশালী ৰজাৰ শৰণাপন্ন হ'ব লাগে। অৰ্থাৎ, মনুৱে তেওঁৰ বৈদেশিক নীতিৰ জৰিয়তে এই কথাত জোৰ দিছিল যে ৰজাই যুদ্ধ নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যত পৰিস্থিতি ভালদৰে বিবেচনা কৰি চাব লাগে।

আন্তঃপ্ৰাদেশিক সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত মনুৱে প্ৰাচীন অৰ্থশাস্ত্ৰত উল্লেখ থকা সন্ধি (conciliation), উৎকোচ (bribery), আলোচনা (discussion) আৰু শক্তি প্ৰয়োগ (force) নীতি প্ৰয়োগ কৰাৰ কথা কৈছিল। সাধাৰণ নীতি হিচাপে মনুৱে ৰজাক দেশ জয় কৰাৰ প্ৰচেষ্টা আৰু ইতিপূৰ্বে জয় কৰা দেশবোৰ সুৰক্ষিত ৰখাৰ চেষ্টা কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছে। শেষত মনুৱে ৰাষ্ট্ৰৰ সুৰক্ষা অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ বাবে প্ৰয়োজন সাপেক্ষে সমৃদ্ধিশালী আৰু সাৱৰা অঞ্চলো পৰিত্যাগ কৰিবলৈ ৰজাক আহ্বান জনাইছে।

৪ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ঃ মনুৰ মতে ৰজাই ন্যায়িক আদালতত সভাপতিত্ব কৰাৰ সময়ত তেওঁক কোনে সহায় কৰা উচিত?

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ঃ মনুৱে উল্লেখ কৰা ৰাষ্ট্ৰৰ যিকোনো দুটা বৈদেশিক নীতিৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ঃ দণ্ড কোনে বিহিব পাৰে?

.....

প্ৰশ্ন ৭ঃ ন্যায়িক প্ৰসাসনৰ বিষয়ে মনুৰ ধাৰণা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

2 ১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মনু আৰু কৌটিল্য হ'ল প্ৰাচীন ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ পথ মুকলি কৰা দুগৰাকী অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ দাৰ্শনিক। পৌৰাণিকভাৱে মনুক মানৱ জাতিৰ পিতৃ আৰু প্ৰথমগৰাকী আইন প্ৰণয়নকাৰী বুলি গণ্য কৰা হয়।
- মনুৰ সবাতোকৈ উল্লেখযোগ্য আৰু অনন্য গ্ৰন্থখন হ'ল *মনুস্মৃতি*। *মনুস্মৃতিত* মুঠ ১২টা অধ্যায় আছে। এই অধ্যায়বোৰত মানৱ জাতিৰ সৃষ্টি, সমাজ, ধৰ্ম, অৰ্থনীতি আৰু প্ৰাচীন ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰ প্ৰশাসন প্ৰক্ৰিয়াৰ বিষয়ে লিখা আছে।
- মনুৱে সামাজিক শৃংখলা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰোতে মানুহক চাৰিটা ভিন্ ভিন্ জাতি অৰ্থাৎ ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য আৰু শূদ্ৰত ভগাই এক সামাজিক শৃংখলা গঠনৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল।
- মনুৱে প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰ আয়ুস এশ বছৰ ধৰিছিল আৰু এই আয়ুসক চাৰিভাগত ভগাই চাৰিখন আশ্ৰম অথবা চাৰিটা পৰ্যায়ৰ অধীন কৰিছিল। আশ্ৰম চাৰিখন হ'ল— ব্ৰহ্মচাৰ্য, গাৰ্হস্থ্য, বানপ্ৰস্থ আৰু সন্যাস।
- মনুৰ মতে ৰজা নামৰ অনুষ্ঠানটোৰ স্ৰষ্টা হ'ল ঈশ্বৰ। তেওঁৰ মতে অনৈক্য, অবিশ্বাস আৰু দ্বন্দ্ব-খৰিয়ালৰ পৰিবেশৰ পৰা মানুহক ৰক্ষা আৰু সহায় কৰিবলৈ ভগৱান ব্ৰহ্মাই ৰজাৰ সৃষ্টি কৰিছিল।
- মনুৱে ৰজাৰ গাত কিছুমান মহান গুণ থকাৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। মনুৰ মতে ৰজা বেদৰ জ্ঞানযুক্ত, সুপ্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত, নিয়মানুৱৰ্তী আৰু আত্মসংযমী হ'ব লাগে।
- মনুৰ মতে ৰজাই প্ৰজাৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱন নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে। ৰজাই প্ৰজাক সকলো সম্ভাব্য বৈদেশিক আগ্ৰাসনৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব লাগে। দেশৰ আইন-শৃংখলা পৰিস্থিতি বৰ্তাই ৰখাটোও ৰজাৰ কৰ্তব্য। মনুৰ মতে ৰজাই ৰক্ষক আৰু শাস্তি প্ৰদানকাৰী দুয়োটা ভূমিকা পালন কৰিব লাগে।
- ৰজাৰ সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃত্বক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিবলৈকে মনুৱে দণ্ডৰ সূত্ৰটো আগবঢ়াইছিল। তেওঁ জোৰ দি কৈছিল যে ব্যক্তিগত সুৰক্ষা সুনিশ্চিত কৰাৰ লগতে সামাজিক শৃংখলা বৰ্তাই ৰাখিবলৈ দণ্ডৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে। ৰজাই প্ৰয়োগ কৰা দণ্ডৰ সৈতে যুক্তিযুক্ততা, জ্ঞান আৰু সত্যবাদিতা আদি যুক্ত হৈ থাকিব লাগে।
- মনুৱে সমাজত সৰ্বাত্মক ন্যায় বিৰাজ কৰা কথাটো বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁৰ মতে ৰজাই তেওৰ ৰাজ্যত ন্যায় প্ৰদান কৰিবলৈ অত্যন্ত সুস্থিৰ আৰু নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে আৰু মন্ত্ৰীপৰিষদৰ সিদ্ধান্তক সদায় সন্মান জনাব লাগে।
- ৰাষ্ট্ৰৰ চৰকাৰ সম্পৰ্কত মনুৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে শাসক হ'ল ৰাষ্ট্ৰ প্ৰশাসনৰ সবাতোকৈ প্ৰয়োজনীয় একক। মনুৰ মতে ৰাজ প্ৰশাসন সুচাৰুৰূপে চলাই নিবলৈ ৰজাক মন্ত্ৰীপৰিষদ, বিষয়াবৰ্গ আৰু সৈন্যবাহিনীয়ে সহায় কৰা উচিত।
- চৰকাৰৰ তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰাৰ সময়ত মনুৱে ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ বিষয়েও উল্লেখ কৰিছিল। তেওঁ স্থানীয় চৰকাৰৰ গাঁথনিৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল য'ত গাঁৱৰ মুৰব্বীক ক্ষমতা অৰ্পণ কৰা হৈছিল। অৱশ্যে তদাৰক আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ চূড়ান্ত ক্ষমতা ৰজাৰ হাততেই আছিল।

- আন্তঃপ্রাদেশিক সম্পর্ক অথবা বৈদেশিক নীতি আলোচনা কৰিবৰ সময়ত মনুৰে কৈছিল যে যিকোনো ৰাষ্ট্ৰৰে বৈদেশিক নীতিৰ লক্ষ্য ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পূৰ্ণ সুৰক্ষা সুনিশ্চিত কৰাটো হোৱা উচিত।
- মনুৰে ছয় ধৰণৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰয়োগৰ কাৰ্যবিধি উল্লেখ কৰি থৈ গৈছে। আন্তঃপ্রাদেশিক সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত মনুৰে প্ৰাচীন অৰ্থশাস্ত্ৰত উল্লেখ থকা সন্ধি, উৎকোচ, আলোচনা আৰু বলপ্রয়োগ নীতি প্রয়োগ কৰাৰ কথা কৈছিল।

১.৫ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থঃ

1. Arora, P. and Grover, B. (n. d.). *Selected western and indian political thinkers*. Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.
2. Bhagavan, V. (1999). *Indian political thinkers*. Delhi: Atma Ram and Sons Publications.
3. Gupta, R.C. (1970). *Great political thinkers: East and west*. Lakshmi Narain Agarwal.
4. Mohanty, D.K. (2007). *Indian political tradition: From Manu to Ambedkar*. New Delhi: Anmol Publications Pvt. Ltd.

অসমীয়া গ্রন্থঃ

১) পাল, কৃপেশ চন্দ্র আৰু নায়ক, প্রতুল চন্দ্র (২০০৫)। *স্নাতক মহলাৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদ।* গুৱাহাটী ঃ অৰুণ প্রকাশন।

১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১২।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চাৰি।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জ্ঞানী ব্রাহ্মণ আৰু বিজ্ঞ মন্ত্রীসকলে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) ভৱিষ্যতে নিজৰ লাভালাভ আৰু প্রভূত্ব বঢ়াৰ বিষয়ে সুনিশ্চিত হ'ব পাৰিলে ৰজাই শান্তিৰ প্রস্তাৱ প্রেৰণ কৰা উচিত।

খ) শত্রুপক্ষক পৰাজিত অথবা দমন কৰিব পৰাকৈ নিজকে শক্তিশালী বুলি গম পোৱা ৰজাই যুদ্ধ ঘোষণা কৰা উচিত।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰজাই।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মনুৰে সমাজত সর্বাত্মক ন্যায় বিৰাজ কৰা কথাটো সমর্থন কৰিছিল। তেওঁৰ মতে ৰজা অত্যন্ত সুস্থিৰ আৰু নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে, তেতিয়াহে ৰজাই ৰাজ্যত ন্যায় প্রতিষ্ঠা কৰিব পাৰিব। মনুৰে

ইয়াকো কৈছিল যে ৰজাই নিজে ন্যায়িক আদালতৰ সভাপতিত্ব কৰিব লাগে। ন্যায় প্রদানৰ সময়ত জ্ঞানী ব্রাহ্মণ আৰু বিজ্ঞ মন্ত্রী পৰিষদে ৰজাক সহায় কৰিব লাগে। ৰজাই সদায় মন্ত্রী পৰিষদৰ মতামতক সন্মান জনাব আৰু অনুসৰণ কৰিব লাগে। যদিও এখন ৰাজ্যত ৰজাই সর্বেসর্বা আৰু সকলো ধৰণৰ সিদ্ধান্ত কার্যকৰী কৰাৰ ক্ষমতা তেওঁৰ ওপৰতে ন্যস্ত থাকে, তথাপিও তেওঁ মন্ত্রী-পৰিষদৰ সৈতে আলোচনা কৰিহে সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে। ৰজাৰ অনুপস্থিতিত এগৰাকী বিজ্ঞ ব্রাহ্মণক ন্যায়াধীশ পাতিব লাগে। ৰজাই যদিও ন্যায় কার্যকৰীকর্তাৰ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে, তথাপিও মনুৰ মতে ৰজাও কেতিয়াবা জৰিমনাৰ যোগ্য হ'ব পাৰে। মনুৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰজাৰ জৰিমনা সাধাৰণ প্রজাতকৈ হাজাৰ গুণ অধিক হোৱা উচিত। 'ৰজাৰ বাবে নীতি-নিয়ম'ৰ মতে নীতি-সূত্রসমূহত ৰজাৰ ক্ষমতা আৰু কৰণীয়সমূহ লিপিবদ্ধ কৰা আছে। অর্থাৎ, মনুৰ মতে ৰজাই সাংবিধানিক মূৰব্বী হিচাপে দায়িত্বশীল ভূমিকা পালন কৰিব লাগে আৰু মন্ত্রী-পৰিষদৰ সিদ্ধান্তক সদায় সন্মান জনাব লাগে।

M ১.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ *মনুস্মৃতি*ৰ ৰচক কোন?

প্রশ্ন ২ ঃ *মনুস্মৃতি* গ্রন্থখনত কিমানটা অধ্যায় আছে?

খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ মনুৰ দণ্ডতত্ত্বৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ এখন ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতি সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ মহিলা সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণা চমুকৈ লিখক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ সামাজিক শৃংখলা সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণাৰ সমালোচনাত্মক আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ২ ঃ আন্তঃপ্রাদেশিক সম্পর্ক আৰু বৈদেশিক নীতি সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ ৰজা সম্পর্কে মনুৰ ধাৰণাৰ লগতে ৰজাৰ কর্তব্য সম্পর্কে মনুৱে আগবঢ়োৱা পৰামর্শসমূহ বর্ণনা কৰক।

****